

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Svatava Urbanová a kol., *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století. (Reflexe české tvorby a recepce)*, Votobia, Olomouc 2004, 457 s., ISBN 80–7220–185–9.

Rozległa publikacja przygotowana pod kierunkiem prof. Svatavy Urbanovej jest konsekwencją poszukiwań badawczych Autorki, które od lat koncentrują się między innymi na literaturze dla dzieci. Polski czytelnik ma szansę zetknąć się z pracami Autorki także w swoim języku ojczystym. Wystarczy przypomnieć na przykład artykuł *Teoretyczne założenia krytyki literatury dla młodzieży, czyli współczesne progi normatywizmu* opublikowany w zbiorze *Sezámie, otwórz się! Z nowszych badań nad literaturą dla młodzieży w Polsce i za granicą*, Kraków 2001, ze wstępem prof. Alicji Baluch. Z kolei tekst pt. *Tęsknota jako pamięć ojczyzny (recepceja twórczości Milana Kundery w hiszpańskiej nauce, krytyce literackiej i publicystyce)* zamieszczony w „Bohemistyce” 2002 (nr 1) przynosi inne pole, które pozostaje w kręgu zainteresowań S. Urbanovej.

Jednak to właśnie *literatura czwarta* (termin zaproponowany przez polskiego badacza Jerzego Cieślakowskiego) w ostatnich latach najbardziej przyciąga Autorkę. Dowodem tego jest ostatnia publikacja książkowa pt. *Meandry i metamorfozy dětské literatury* (Votobia, Olomouc 2003). Poprzez swoją działalność S. Urbanová niewątpliwie zapełnia lukę, którą można zaobserwować w tej dziedzinie czeskiego literaturoznawstwa, gdy porównamy je z polskim. Efektem tego jest np. brak solidnej syntezy historii literatury dziecięcej, nad czym w niedawno w kuluarach Światowego Kongresu Bohemistów ubolewał prof. J. Holý. Tym bardziej zagraniczny bohemista wobec tejsze dziedziny literatury staje nieco bezradny, ponieważ kanon studiów z reguły pomija czeską literaturę dla dzieci i młodzieży. Znajomość twórczości dla młodego odbiorcy jest ograniczona właściwie przeważnie do bohaterów nieśmiertelnych kreskówek: *Krecika, Rumcajsa, Sqsiadów, Makowej panienki, Žwirka i Muchomorka* i innych. Obraz ten należy jednak uzupełnić i przypomnieć obecność czeskiej literatury dziecięcej na łamach polskiego „Guliwera” (2001, nr 3).

Poczucie niepewności pomoże z pewnością przewyciężyć omawiana pozycja. Jak podpowiada sam tytuł – owych siedem kluczy ma pomóc czytelnikowi „otworzyć” tę, być może nieco tajemniczą dziedzinę literatury, jaką jest czeska literatura dla dzieci i młodzieży. Kompendium tym bardziej zasługuje na uwagę, iż grono badaczy skupiło się na literaturze niezwykle młodej, bo powstającej w latach 90. minionego

wieku, choć niejednokrotnie granica ta jest dość umowna i niektórzy z Autorów świadomie ją przekraczają.

Na całość składa się 21 samodzielnych studiów, przygotowanych przez 12 czeskich i słowackich naukowców (2 teksty są w języku słowackim). Jak zaznacza S. Urbanová, układ książki jest na tyle swobodny, że pozwala na niezależną lekturę. Jeśli jednak czytelnik zdecyduje się na kolejność zaproponowaną przez Autorów, przejdzie przez siedem kolejnych obszarów literatury dla dzieci i młodzieży. Całość kończy wybrana bibliografia, dalej spis i krótkie charakterystyki wydawnictw oraz specjalistycznych czasopism dla młodego odbiorcy, a także tych, dodajmy nielicznych, które zajmują się tą dziedziną twórczości, wreszcie samodzielne studium S. Urbanovej w języku angielskim oraz hiszpańskim. Warto również dodać, że wydanie kompendium było możliwe dzięki realizacji grantu.

Jak możemy przeczytać we wstępie, badacze są świadomi, że zadanie, które na siebie wzięli, jest niezwykle trudne. Przemiany polityczne i ekonomiczne odbiły się na rynku wydawniczym i księgarskim, co z kolei przekłada się na świadomość czytelniczą. Podobną relację moglibyśmy śledzić także w Polsce. Na tenże aspekt zwracają uwagę niemal wszyscy autorzy kolejnych tekstów. Ogromna różnorodność, wizualizacja kultury, masowa produkcja wydawnicza, zalew przekładów, nie zawsze najlepszej jakości, coraz bardziej ścisła relacja między słowem a obrazem, to wszystko towarzyszy w sposób szczególny twórczości dla młodego odbiorcy. Stąd cel, jaki sobie wyznaczyli naukowcy – zasygnalizować istnienie niektórych zmian i procesów, które w latach 90. można zaobserwować. Konsekwencją tego jest również świadoma rezygnacja z analizy i oceny licznych wydawnictw o charakterze słownikowym i encyklopedycznym oraz życia literackiego. Należy cały czas pamiętać o niewielkim dystansie czasowym, który dzieli omawiany okres, co niejednokrotnie ocenę tę komplikuje. W centrum zatem pozostaje relacja pomiędzy tekstem a dziecięcym odbiorcą.

Pierwszym kluczem jest *Slovo a obraz*. Czytelnik znajdzie tu dwa teksty. W pierwszym M. Rosová prezentuje problematykę przejścia od „czytania obrazkowego” do właściwego tekstu, zaczynając od rozkładanych książeczek (*leporelo*), przez książki zawierające dużą ilość ilustracji (*bilderbuch*) do najbardziej tradycyjnych książek dla dzieci. Tekst o charakterze wprowadzenia sygnalizuje problem różnorodności tematycznej, gatunkowej, jakościowej. Autorka śledzi cały szereg tendencji rozwojowych, włącznie z literackimi powrotami, reprintami, adaptacjami starszych dzieł. Z drugiej strony literaturze tej niejednokrotnie towarzyszy trywialność, stereotypowość, a nawet kicz, którego Autorka nie boi się nazwać. Ubolewania wzbudza obserwacja, że wielowarstwowość jest raczej produktem z eksportu. Drugi tekst tej samej części jest autorstwa N. Sieglovej, która także od lat koncentruje się na literaturze dla dzieci. Przynosi refleksje na temat tego, jak otwaracie się rynku księgarskiego pozwoliło na przypomnienie, że twórczości dla dzieci poświęcali się również autorzy, których czasem trudno nam z nią sobie skojarzyć, jak V. Renč, J. Zahradníček czy I. Blatný.

Drugim kluczem uczyniono *Ozvěny tradic*. W pierwszym tekście S. Urbanová zajmuje się problemem wydawania baśni i legend, gdzie z jednej strony widać typowe zachowania komercyjne, z drugiej tendencje do regionalizacji i sięganie po odmienne kulturowo tradycje, jak żydowską, niemiecką czy romską. Ta sama Autorka w kolejnym szkicu przygląda się oryginalnej baśni autorskiej oraz przytacza za hiszpańskim źródłem interesujący podział istot nadprzyrodzonych, gdzie szereguje m. in. tytułowe skrzaty, wodniki, rusalki i czarownice. Przy charakterystyce baśni czeskich powstałych w ostatnich latach zwraca uwagę na fakt odchodzenia od symboliki antycznej, germańskiej, celtyckiej czy północnej oraz zmniejszanie się tendencji mitotwórczych w ogóle, na rzecz zbliżenia do rzeczywistości oraz zabawy, gry. Dalsze dwa teksty M. Šubrtové oraz R. Ličkové koncentrują się na problematyce narratora (pierwszy) oraz narracji (drugi), gdzie przedmiotem analizy są *Královské pohádky* K. Šiktanca. Autorka śledzi powrót do klasycznej postaci, a jednocześnie podkreśla eksperymenty, modyfikacje twórcy. Przykładem tego, jak czeska literatura wzbogaca się o wpływy innych, jest ostatni tekst tej części R. Holoňovej analizujący adaptacje amerykańskich baśni w dziele P. Šruta pt. *Obr jménem Drobeček. Americké pohádky a povídačky o Pavlu Bunyanovi*, nawiązujące m. in. do XIX-wiecznej tradycji tzw. *tall tales*, czyli długich opowiadań skrcających drwalom czas przy ognisku.

Trzeci klucz otwiera część *Proměny příběhu pro děti*, koncentrujący się na problematyce odmienności, elementach dotychczas uznawanych za *tabu*, archetypach literatury dziecięcej. M. Šubrtová zauważa, że jednym z typowych bohaterów twórczości dla młodzieży staje się *outsider*. W prozie tej można wydzielić 2 linie. Jedni pisarze skłaniają się w stronę rzeczywistych historii „z życia” (M. Drijverová, M. Elšíková), inni nasycają swą opowieść elementami fantastycznymi (I. Procházková). Ta sama Autorka swoje refleksje poszerza w kolejnym artykule o bohatera upośledzonego. Lata dziewięćdziesiąte, jak zaznacza na początku, pozwoliły na otwarte mówienie o niektórych *tabu*, w tym także o upośledzeniu w różnych jego wariantach. Niemal nieodkrytym obszarem pozostaje upośledzenie umysłowe, ale i na to pole powoli wkraczają twórcy. Uwagę przykuwa analiza tekstu pisarki z zespołem Downa, której beletryzowane wspomnienia z dzieciństwa wywołały pozytywne echa wśród krytyki, jak i u rodzin osób dotkniętych podobną chorobą (D. Stihlavková, *Na tom záleží...*). Trzecim obszarem badawczym uczyniła M. Šubrtová problem przenikania filozofii do literatury dla dzieci i młodzieży, czego przykładem w skali światowej może być popularny przed kilku laty także w Polsce J. Gaarder. W czeskiej prozie łączy się to zjawisko najczęściej z nazwiskami D. Fischerovej, I. Procházkovej i J. Knitlovej. Ostatni szkic N. Sieglowej przynosi omówienie prozy, która za swój temat biała holocaust, czego egzemplifikacją jest powieść H. Bořkovcovéj *Zakázané holky*.

Za czwartym kluczem *Cesty k dospělosti?* po raz pierwszy i ostatni pojawia się znak zapytania, podpowiadający, że wcale nie jest oczywiste, iż tematyka dorastania łączy się z wizją drogi jako wewnętrznych poszukiwań i dojrzewania w sferze emocjonalnej. Jedyne tekst S. Urbanovej przynosi próbę analizy kształtu powieści dla

dziewcząt i jego recepcji. Zaczynając od różnic między czeską a słowacką twórczością tego typu, Autorka dalej zwraca też uwagę na powrót do międzywojennej „Czerwonej Biblioteczki” i różne reakcje, jakie wywołała. Badaczka świadomie podejmuje ryzyko typologizacji powieści dla dziewcząt, czyniąc wyjściowym kryterium postać głównej bohaterki. Całość zamykają wyniki badań nad bodajże najpopularniejszą pi-sarką L. Lanczovą z lat 1994 oraz 1999.

Piąty klucz nosi nazwę *Návraty a proměny*. Tu zaszerogowano studia poświęcone mitom, legendom, baśniom, podaniom, bajkom, ich adaptacjom oraz tajemniczemu światu literatury *fantasy*. Pierwszej części klucza odpowiada powrót do żydowskich legend i baśni, interpretowany jako próba nadrobienia strat, jakie w tej dziedzinie wywołały lata komunizmu. Tu Autorzy przyjmują na siebie rolę przewodnika po tajemniczym świecie, odległym od wyobrażeń młodego odbiorcy, stąd też specyficzność dzieł poddanych analizie. Przykładem może być m. in. zbiór E. Petišky *Golem a jiné židovské pověsti a pohádky*, który interpretuje K. Jelenová. Z drugą częścią klucza koresponduje szkic R. Holoňovej, przynoszący spojrzenie na *Bajki Ezopa* w adaptacji P. Šruta. Element tajemniczości dominuje również w świecie baśni romskich, któremu przyjrzała się bliżej S. Urbanová, śledząc m. in. twórczość romskiej B. Němcovej – E. Lackovej. Ostatni artykuł tej części A. Zachovej poświęcony jest problematyce mitu, mitologiczności w literaturze dla dzieci i młodzieży. Badaczka wyznacza tu dwa typy mitów kreowanych przez pisarzy, a co za tym idzie dwa rodzaje literatury *fantasy*: tolkienowski i lewisowski. Do tego drugiego przyporządkowuje również światowy bestseller – serię o *Harrym Potterze*. W związku z tym zasygnalizowany jest również temat „czytających nieczytelników”. W czeskiej twórczości widać widoczną tendencję do typu tolkienowskiego.

Przedostatni klucz otwiera część zatytułowaną *Komiksove, filmove a multimedialne*. Pierwszy, słowacki szkic A. Zelenkovej przybliży świat filmów i seriali animowanych. Drugi R. Nováka analizuje relację między literaturą a filmem dla dzieci i młodzieży z akcentem na ten drugi element. Autor dość krytycznie odnosi się do prób nawiązania do dobrej tradycji czeskiej baśni filmowej, zauważa tendencje do komercjalizacji tej dziedziny sztuki. Ostatnie studium M. Rosovej jest poświęcone CD-romom dla dzieci, gdzie trudno już mówić o tekście w klasycznej wersji, a raczej mamy do czynienia z e-tekstem. Również czytelnik staje się raczej „multimedialnym czytelnikiem”. Ponieważ zjawisko to jest bardzo młode, rodzi się właściwie więcej pytań niż gotowych odpowiedzi.

Wreszcie klucz ostatni: *Teoretická a kritická reflexe*. Za tymi drzwiami skrywają się dwa szkice (J. Tomana, Z. Stanislavovej) przybliżające czeską teorię i krytykę literatury dla dzieci i młodzieży po listopadzie 1989 oraz recepcję czeskiej literatury dla dzieci i młodzieży po roku 1990 na Słowacji. Tu warto przypomnieć, iż literatura dla dzieci zaczyna być traktowana „poważnie”; może o tym świadczyć fakt, że do prestiżowej nagrody Magnesia Litera w roku 2003 dołączono kategorię „książka dla dzieci”.

Podsumowując, warto zauważyć, že niemal wszyscy Autorzy podkrešlajú cezuru roku 1989 i to, w jaki sposób zmiany po *aksamitnej rewolucji* odbily się na badanym wycinku czeskiej literatury. Mimo že np. zaszerogowanie poszczególnych artykułów do kolejnych kluczy moze czasami wzbudzac wątpliwości (czego Autorzy są świadomi, skoro dopuszczają możliwość dowolnej lektury), *Sedm klíčů* možna gorąco polecić. Jest to znakomita okazja do lepszego poznania ogromnego bogactwa czeskiej literatury dla dzieci i młodzieży lat 90. i jej recepcji z wszystkimi cieniami i blaskami, jakie tej dziedzinie twórczości towarzyszą. Ponieważ w ostatnich latach także mlodzi polscy bohemiści zaczynają w stronę literatury dziecięcej się zwracać, tym bardziej cenna wydaje się obecność tego rodzaju przewodnika.

Aleksandra Paják, Praga

**Drahomír Šajtar, »Hledání klíče«. Literatura v regionu,
red. Libor Pavera, Ostrava, Společnost Leopolda Vrly, 2005,
112 s., ISBN 80-239-3856-8.**

Drahomír Šajtar patří mezi přední literární historiky a kritiky severní Moravy a Slezska, svými odbornými pracemi tyto regiony významně přesahuje. Jeho poslední knižně vydanou prací je soubor statí a studií z různých období své badatelské práce (od roku 1984 po 2002) „*Hledání klíče*“. *Literatura v regionu*, v němž nacházíme texty uveřejněné na stránkách periodik, ale i jako předmluvy či doslovy ke knižním publikacím jak v České republice (Československu)¹, tak v Polsku². Šajtarovo statě uveřejněné v Polsku však nejsou jedinou skutečností, která nobilituje jejich autora v očích polských čtenářů. Pro odborníky (zejména literární historiky, etnografy

¹ Jde o texty: *Panorama české prózy severovýchodní provenience*, „Host“ 1997, č. 7, s. 15–21; *Valašská balada*, [in:] Bohumír Četyna, *Valašský vojvoda*, Ostrava, Profil 1987, s. 339–347; také v: Drahomír Šajtar, *Mýtus domova*, Karviná, Gramma 1993, s. 73–84; *Základní znaky české poezie slezské provenience*, „Alternativa plus“ 1998/1999, č. 3–4, s. 129–134; *Návraty Františka Lazeckého*, „Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín“ XL, 1987, s. 49–52; *Poezie Augustina Skýpaly*, [in:] Augustin Skýpala, *Město můj Getsemanský sad*, Ostrava, Sfinga 1995, s. 111–114; *Nad dílem Bohumila Pavloka*, [in:] Bohumil Pavlok, *Na dosah*, Šenov u Ostravy, Tilia 1998, s. 44–52; *Nad poezií Jaroslava Mazáče*, „Kulturní měsíčník“ 1984, č. 3, s. 57–59; 1985, č. 9, s. 67–69; 1990, č. 5, s. 64, „Alternativa plus“ 2004, č. 1–2, s. 48–49.

² Zde stojí za připomenutí studie *Glówne cechy poezji czeskiej śląskiej proveniencji*, [in:] *Dialog w środku Europy: Język uzupełnień*, Katowice 2002; přetištěno v: „Koniec wieku“ [Kraków] 2003, nr 19–20.

a folkloristy) i běžného čtenáře z českého Těšínska (Zaolží) je vysoce cenná a dosud nikým jiným nepřekonaná Šajtarova studie *Nad dílem Jindřicha Zogaty* o rodákovi z beskydské Jaworzynky (Polsko).

Připomeňme si, že Jindřich Zogata (*8.8.1941) pochází z rodiny lidového gajdoše a vypravěče Pavla Zogaty, strýc Ondřej Zogata byl lidový řezbář. Jindřich Zogata byl ovlivněn svébytnou kulturou beskydských horalů a to se posléze projevilo i v jeho prozaickém díle. Nejvíce snad v trilogii *Dědictví zmizelých píšťal* (1996), *Oves na střechách* (1996), *Dřevěné pyramidy* (1998) v české literatuře svou poetikou, jazykem a námětovou sférou patrně ojedinělé, ale i v Zogatových souborech povídek či v poezii. Zogatova prozaická tvorba navazuje na tradice lyrizované prózy, typické je pro něj užívání nářečních prvků, které dodávají textu lokální zabarvení, repliky dialogů rázovitých postav podtrhují svéráz kraje.

Jindřich Zogata je také znamenitým překladatelem polské poezie, z celé řady překladů³ připomeňme výbor z poezie záolžanského básníka Wilhelma Przczka (*7.4.1946 v Karvině) *Příliš pozdní milenec* (Čes. Těšín, Snoza 2000). Naopak s románovou postavou básníka Jindřicha se setkáme v Przczkově románu *Kazinkowe granie* (Warszawa, IbiS 1994), jenž v českém překladu vyšel pod názvem *Hudba z nebe* (Opava, Optys 1995).

Není zde prostor k reprodukci Šajtarových názorů na Zogatovo dílo. Zaujala mě však autorova poznámka o tom, že tento spisovatel, žijící od r. 1974 v Brně, objevil pro českou poezii svět života beskydských horalů na trojmezí mezi Českem, Polskem a Slovenskem v širokém a hlubokém časoprostoru od první po druhou světovou válku. Měli jsme sice již dříve přeloženo do češtiny poezii Emila Zegadłowicze (1888–1941)⁴, zakladatele a představitele básnické skupiny Czartak, s jehož tvorbou Zogatu pojí – viděno zvnějšku a zpovzdálí – jednak námětové a tematické ukotvení v beskydské přírodě, jednak jisté podobnosti v pojetí postav. D. Šajtar hovoří o dramatické osudovosti člověka této provenience, která je naplněna filozofií „složitě prostoty“, o jeho zakotvení v Bohu a dvojím pohledu, vyváženém na jedné straně fenoménem dobrého tvora („lidé jsou dobří“) a na druhé straně úkazem neobyčejného zjevu tam, kde jej Zogata vidí v souvislostech („boží hovádko“). „Obojí splyne nakonec v jeden jediný pojem existenciální – člověka božského“⁵, domnívá se D. Šajtar. Takové pojetí hrdinů poněkud připomene Zegadłowiczovy postavy venkovských prosťáčků, jeho apoteózu lidových figur a jeho podání horalské představivosti.

³ Srov. Libor Martinek, *Recepte literární tvorby spisovatelů polské národnosti menšiny českého Těšínska po roce 1990*, [in:] týž, *Polská literatura českého Těšínska po roce 1945*, Opava, Slezská univerzita 2004, s. 161–172.

⁴ Např. *Hodina předjitřní. život Mikuláše Střibrempaného*, 1930; *Básně*, 1930; *Beskydské balady*, 1933; *Budějovické louky*, 1934.

Z geografického hlediska pak Zogatovo dílo vzdáleně upomene na tvorbu Pawła Lyska (1914–1978), také rodáka z Jaworzynky, autora řady próz vycházejících ze života beskydských horalů, jehož práce jsou „wielką monografią etnologiczno-etnograficzną i kulturową wspólnoty śląskiej, słowackiej i czeskiej na górskim pograniczu”⁶.

Nicméně Zogata své hrdiny staví před jiné problémy než Emil Zegadłowicz a P. Lyszek⁷. Na pomezí Těšínského Slezska se odehrávaly společenské a politické procesy, které zasáhly do života hrdinů zvenčí (plebiscit, jeho následky v podobě hranice mezi státy), ale ovlivnily i vnitřní život hrdinů. Změny, k nimž docházelo, způsobily řadu osobních neštěstí. Lpění na tom, co bylo, čili na tradici, se ukazuje nakonec plodnější než úsilí představitelů tzv. pokroku na té či oné straně hranice. Postava antihrdiny Pavla – jak ukazuje i D. Šajtar – se v průběhu děje trilogie proměňuje v pozoruhodného hrdinu, neboť setrvává na svém a zůstává sám sebou i v složitých společenských a politických situacích. A co je důležité: „[...] hranice, jež přichází z vnějšku, nevstoupila do prostoru duše a [...] nerozdělila vnitřně protagonisty té pravdivé hry, již tu kdosi rozpoutal, a lidi nerozdělila... Je toho mnoho, co jim posloužilo jako štít a co je uchránilo od ztráty totožnosti, stejnosti a tedy i rovnosti.”⁸

Vraťme se ještě k Zogatově poezii, ke sbírce *Dým ohnic* (1991), obsahující básně z let 1959–1989. V ní básník svůj svérázný svět, který promítá přinejmenším i do prvního dílu zmíněné trilogie,⁹ zkoumá do všech podrobností, takže se v něm nakonec zrcadlí jako takový, dokonce „v Dýmu ohnic navíc i vesmír, zhmotňovaný personifikacemi, ba animalizací hvězdných těles, případně zvěrokruhu, pocitem úzkosti z nekonečna, metafyzickým, mysteriózním podtextem [...], který vysublimuje smyslovou a dojmovou citlivost v duševní i duchovní reakci a proces.”¹⁰ Je pozoruhodné, že s podobnou tematikou i motivy se setkáme v poezii Zogatova přítele Wilhelma Przeczka. Nejde však o shody genetické, pouze o podobnosti typologické, navíc cítíme jistou spřízněnost s verši Konstantyho Ildefonse Galczyńského (1905–1953), jehož k nám nejčastěji uváděl Jan Pilař; jde nám zejména o verše z výboru Galczyńského poezie *Prstem otáčíš planety* (1973).

Každý ze jmenovaných básníků se vyznačuje jinou autorskou poetikou; Zogatův výraz osciluje mezi dvěma protikladnými póly: „melancholicou plynulostí a záměrnou křečovitostí, tradičním básnickým lexikem a odbornými termíny či novotvary, naivistickou poetizací a až barbarskou drsností”¹¹, který je zcela vzdálen poetice

⁶ J. Kolbuszewski, *O twórczości Pawła Lyska*, „Annales Silesiae”, sv. XVII, 1988, s. 109.

⁷ Srov. E. Korepta, *Funkcje pieśni ludowych w utworach Pawła Lyska*, „Śląskie Miscellanea” XVII, 2004, s. 98–108.

⁸ D. Šajtar, *Nad dílem Jindřicha Zogaty*, op. cit., s. 52.

⁹ Tamtéž, s. 49.

¹⁰ Tamtéž, s. 49.

„skřivánka” polské poezie K. I. Galczyńského i poetice W. Przeczka, jehož vzory byli jednak autoři polské lingvistické poezie a jednak představitelé generace Współczesności, aby posléze dospěl k vlastnímu, reistickému, nežřídka filozofujícímu (existenciálnímu), bohatě metaforickému (místy až traklovsky expresivnímu) výrazu.

Zogatovo i Przeczko hledání identity autorského subjektu v prostředí Těšínského Slezska má však mnoho společného. Z Przeczkovy tvorby připomeňme alespoň báseň *Klucz do Olzy* („Klíč k Olze”), ve které má archetypální symbolika klíče v autorově orientaci v regionu, který je přirozenou součástí univerza, nesmírně důležitou ontologickou platnost. Przeczka se Zogatou a Galczyńským spojuje především ona kosmogonická tematika. Srovnajme kosmogonické motivy u Przeczka a Zogaty v ukázkách z jejich poezie (Galczyńského poezii zde neuvádíme, je ostatně běžně dostupná ve všech knihovnách jak v ČR, tak v PR).

Znaki dla ciebie

Śpiz niepokojnie na poduszce
ze znakami Zodiaku

Zajęła się już głowa
wrażbami przyszłości

Taki pożar znaczeń

- Zapowiadają się dobre tygodnie
- Daleka podróż, ciekawe doznania
- W prywatnym życiu prawdziwe kłopoty
- Pieniądze, samotność, pustka i rozstanie
- Czekają dość nieoczekiwalnie zdarzenia
- Każdy nowy pomysł uzyska uznanie
- Trzeba pamiętać o domu. Zwłaszcza, że...

Strzelec celuje między rogi Byka.

Wodnik pomnożył Ryby na Wadze.

Panna ujeżdża Koziorożca.

Baran niósł wełnę pod nożyce Raka.

Bliźniaki łapią Lwa za złotą grzywę.

Tylko samotny Skorpion kroczył po mojej poduszce
aż do samej głowy.

Obudziłem się z krzykiem, zwyczajnie, po ludzku,

Przerażony.

Na niebie nie było nawet znaku
niepokoju.

(W. Przeczek, *Przecucie kształtu*, Ostrava 1989, s. 26)

Ochočování zvířat

Sen ani pravda lži
nerozsršnili se nebem
Avšak:
Souhvězdí Kuřátek vylíhlo se
z modré skořápky pod kvočnu na hnězdě
Kůň s lebkou roztrfštěnou světlem
přiklusal s hřibaty z nebeské pláně
pro oves
Velký s Malým psem
vyštěkávali z bud u kravinů na Býka
přeskakujícího zlatou střední cestu hvězd
Nebeský skot odběhl z Mléčné dráhy
za oplůtky hltavě nořit mulce do jetele
Velká medvědice přitřapkala ke včelínu

K zemi ubírala se zvěř hvězd

(J. Zogata, *Dým ohnic*, Ostrava 1991, s. 48)

Podobně bychom mohli nacházet i další typologické příbuznosti mezi Zogatovou a Przewczkovou poezií, například v litanických beskydských poemách s celou řadou podobných či dokonce identických symbolů a motivů, není to však naším cílem. Šlo nám o to poukázat na ony „hranečniky“ v Zogatově tvorbě, neboť Těšínské Slezsko je sice rozděleno národnostně a liší se zájmy etnických skupin, jejichž vyjádřením je kultura regionu, v horách za Jablunkovem však začíná ona legendární země horalů (gorolů), kterou hranice národních států sice rozřala, ale nezahlušila způsoby života, které byly vystaveny industrializačnímu násilí. Zogata cítí, že civilizační trendy jsou mocnější než pouhá hranice, přesto dosud nezničily principy biotopu a genomu. Genofond myšlení sahá hluboko do polského pohraničí. Jazyk porozumění i neshod je až druhotný. Samoty v lese beskydských hor uchovávají nenahraditelné a nezaměnitelné možnosti života, dosud bez nutnosti vytvoření genobanky. (Tyto myšlenky jsou přítomné nejen v Zogatově sbírce *Samoty vzdálené až na počátek* z r. 1993, ale procházejí celým jeho dílem.) Poezie obou básníků – humanistů, ale svým způsobem i ekologů – je dokladem, že přes odlišnosti dané mentalitou, jazykem, specifickými výrazy je možné onen klíč k regionu („klíč k Olze“) nejen hledat, ale i nacházet. A to přesto, že je k tomu někdy zapotřebí paklíč („nie ma klucza do Olzy/ chwicilem za wytrych“, stěžuje si Przewczek v básni *Klucz do Olzy*).

Poezie J. Zogaty i W. Przewczka je pro nás již dnes jakýmsi mementem: oba ve své tvorbě usilují o to, aby z nerozlišení odlišnosti, nepochopení rozdílnosti nevznikaly další hranice, ať už zeměpisné, nebo v naší mysli. Je dobře, že Šajtarova kniha, hledající také „klíč k regionu“ – arciže širšího než Těšínské Slezsko – k pochopení „cizího“ a „jiného“ vybízí a významně přispívá.

Libor Martinek, Opava

Česká a polská samizdatová literatura – Czeska i polska literatura drugiego obiegu. Sborník z mezinárodní vědecké konference konané v Opavě 13.–14. listopadu 2002, red. Libor Martinek, Martin Tichý, Slezská univerzita, Opava 2004, ISBN 80–7248–228–9.

Samizdat, drugi obieg, niezależna kultura, kultura alternatywna, underground, bi-buła, literatura podziemna, bezdebit – ugruntowane pod względem historycznoliterackim terminy i pojęcia, odznaczające się sprzeciwem, opozycyjnością, alternatywnym sposobem bycia wobec oficjalnej literatury kontrolowanej przez instytucje państwa totalitarnego, stały się punktem rozważań autorów niezwykle ciekawego projektu badawczego pt.: *Česká a polská samizdatová literatura – Czeska i polska literatura drugiego obiegu*. Autorzy książki obejmującej 38 artykułów, będącej efektem międzynarodowej konferencji zorganizowanej przez Instytut Bohemistyki i Bibliotekoznawstwa Wydziału Filozoficzno-Przyrodniczego Uniwersytetu Śląskiego w Opawie, za swój cel uznali dogłębne poznanie czynników kształtujących kulturę i literaturę niezależną w Czechach oraz Polsce.

Samizdat w Czechach i drugi obieg w Polsce, jeśli przyjąć proponowany przez autorów terminologiczny podział (B. B a k u ł a: *Polská a česká nezávislá kultura a literatura v 70.–80. letech 20. století*; J. D a m b o r s k ý: *Cenzura, prohibita, samizdat, drugi obieg*; V. Novotný: *Samizdat mimo samizdat aneb K širšímu výkladu pojmu »alternativní kultura«*; E. K o s o w s k a, E. J a w o r s k i: *Mitologie »drugiego obiegu«*; G. W i l k: *Opozycja: Bezdebit – ?*), podtrzymywał i rozwijał kulturowe *continuum* broniąc języka, literatury, demokracji, tolerancji. Ustanawiał wartości kulturowe oraz sposoby ich podtrzymywania, stając się kulturowym, literackim, publicystycznym świadectwem doby. Dzieło samizdatowe, drugiego obiegu stało się znakiem komunikacji danej epoki, absurdalności totalitarnego społeczeństwa, metaforą, symbolem swobody. Jak podkreślają w jednym z artykułów Ewa Kosowska i Eugeniusz Jaworski: „Rozziew między tęsknotą za stabilizacją i bezpieczeństwem własnego świata a nowoczesną koniecznością interpretowania go w kategoriach aksjologicznych promuje kult zmiany i jest źródłem uwalniania postaw emocjonalnych, subiektywnych. Dlatego »literatura drugiego obiegu« jest uwikłana w mity społeczne i sama buduje określoną aurę mitologiczną. Jej podstawą jest brak zgody na przymus ideowej uniformizacji, na chaos aksjologiczny i organizacyjny, na inercję ludzkich zachowań, ale także na kulturowe zróżnicowanie oraz brak swobodnego przepływu ludzi, myśli, słów i rzeczy” (s. 169). Pozostałe artykuły wydają się w pełni potwierdzać stawianą tezę.

W dwujęzycznej publikacji, odbiorca znajdzie wnikliwe wyjaśnienie dotyczące genezy, powstania, uwarunkowań społecznych oraz procesów rozwojowych rza-

dzących literaturą i kulturą drugiego obiegu w Czechach, Polsce, jak również na Słowacji. Zbiór potraktowany jako nierozzerwalna i w przemyślany sposób skomponowana całość dostarcza analiz historycznych, historycznoliterackich oraz socjologicznych, które ugruntowują wiedzę na temat funkcjonowania, roli i znaczenia szeroko pojętej literatury i kultury drugiego obiegu wydawanej poza zasięgiem cenzury.

Książka uzmysławia rozległą kompleksowość oraz strukturę czeskiego samizdatu i polskiego drugiego obiegu. Odkrywa przed odbiorcą działalność kilku generacji twórców, wydawców, organizatorów życia kulturalnego. Artykuły autorów czeskich i polskich wprowadzają zróżnicowane ujęcie problematyki, biorąc pod uwagę złożone relacje autor – tekst – czytelnik, rozpatrując je w połączeniu autor – tekst, tekst – odbiorca, autor – odbiorca. W poszczególnych artykułach rozpatrywany jest problem wyboru autora, oddziaływania tekstu na odbiorcę, aktu recepcji, komunikacji między odbiorcą i autorem, problem zmiany funkcjonalności literatury w momencie pojawienia się drugiego obiegu. Książka ta potwierdza, że „literatura drugiego obiegu, samizdatowa, jako przekaz artystycznie ukonstytuowany i autonomiczny ustanawia swoje tradycje, konwencje i swój gatunkowy repertuar. Wyraźnie wskazuje na dzieło, które staje się transparentem treści pozaartystycznych, „heroldem” wyroków historii, rezerwuarem pamięci i źródłem aksjologicznego ostracyzmu” (E. Kosowska, E. Jaworski: *Mitologie »drugiego obiegu«*, s. 170).

Obok zjawisk typowo literackich rejestrujących zmiany w płaszczyźnie artystycznej, tematycznej, ideowej, czy genologicznej dzieła (L. Štěpán: *Spektrum žánrových forem polské samizdatové literatury 80. let 20. století*), autorów poszczególnych artykułów interesuje również aspekt rynkowości, dystrybucji, kolportażu, nakładu, produkcji, technik druku, rozprzestrzeniania się literatury drugiego obiegu w szerszych kręgach społecznych (A. Gomola: *Między bezdebitem i piratem, czyli od idei do ekonomii*). Autorzy analizują czynniki dynamizujące formowanie się niezależnych kręgów, stowarzyszeń, oficyn wydawniczych, czasopism, drugoobiegowych edycji, ruchu dysydenckiego, niezależnych inicjatyw społecznych (M. Tichý: *Samizdatové Lidové noviny jako kritická tribuna*; B. Bakula: *Mluvené literární časopisy »Na Głos« a »Struktury Trzecie« v kontextu nezávislé polské kultury 80. let 20. století*; J. Klejnk: *Podzemny »brulion« – czy początek nowej formacji?*; K. Talać: *Wydawnictwa z niezależnej Oficyny Śląskiej w Katowicach*). Refleksje nad tą problematyką poparte zostały szerokimi interdyscyplinarnymi punktami widzenia. Samizdat, drugi obieg, kultura niezależna, kultura alternatywna, underground, literatura bezdebitowa były i są przejawami których nie da się wyświecić tylko w historycznoliterackiej perspektywie. Bardzo pomocne w tym przypadku i niezbędne wydają się być rozważania historyczne, historycznoliterackie czy socjologiczne, które rozwijając szeroko problematykę wnikają w samo jej sedno. Na fundamentie faktów historycznych, literackich i kulturowych nadbudowują się kolejne warstwy znaczeń, które składają się na komplementarny obraz zjawiska, kultury i literatury niezależnej od instytucji państwowych (cenzury).

Wyraźne rozbieżności książki na dwie dopełniające się wzajemnie części (w języku czeskim i polskim) pozwala na wychwycenie różnic i podobieństw w postrzeganiu zjawiska drugiego obiegu przez odmienne kręgi kulturowe. Współpraca autorów reprezentujących zagraniczne (czeskie i polskie) ośrodki uniwersyteckie spowodowała, że przyjęta tu perspektywa badawcza zyskuje wymiar międzykulturowy. Autorzy książki proponują różne klucze interpretacyjne dla problemu samizdatu w Czechach, drugiego obiegu w Polsce i w niewielkim stopniu również w Słowacji (M. Písková: *K česko-slovenským literárním vztahům v oblasti samizdatu*; V. Žemberová: *Marginálie o slovenskej samizdatovej literatúre a jej autorovi*). Klucz historyczny przenika się tu z typologiczno-porządkującym, socjologicznym, historycznoliterackim.

Pomiędzy rozważania badaczy literatury, historii i kultury wplecione zostają wspomnienia bezpośrednich uczestników, twórców, autorów, wydawców literatury niezależnej. W formę wspomnień, nierzadko nasyconych subiektywnymi odczuciami ich autorów, wpisany zostaje dyskurs historyczny, historycznoliteracki, socjologiczny. Stanowi to wyraźny walor książki, w której ponad fundament faktów historycznych, literackich i kulturowych nadbudowują się kolejne warstwy znaczeń.

We wspomnieniach M. Jelínka na temat Brneńskiego samizdatu (*Brněnský samizdat*), K. Srpa wypowiadającego się na temat działalności sekcji jazzowej w Czechach (*Jen Polákům jsme věřili*), M. Trávníčka dotyczących samizdatowych rękopisów VBF Praha Bedřicha Fučíka (*Samizdat a Rukopisy VBF Praha*), wykorzystane zostało właściwe esejowi prawo do swobodnego kształtowania wywodu, dygresji, licznych skojarzeń, do subiektywnego przedstawiania czasu i przestrzeni.

Podporządkowując historyczne fakty i ustanawiając między nimi określone związki, autorzy przechodzą do historiografii, dając subiektywny, ale bardzo wyraźny i znaczący rys dotyczący historii narodu, państwa i społeczeństwa drugiej połowy XX wieku. Odstąpienie od linearniej prezentacji zdarzeń, faktów kulturowych i literackich umożliwia skupienie się na konkretach, indywidualnych ludziach, wydawnictwach, pisarzach. Dzięki temu możliwe jest ogarnięcie historii związanej z drugim obiegiem, polskiej i czeskiej rzeczywistości tego okresu. Obok artykułów na temat znanych i zakazanych pisarzy czeskich jak Jaroslav Seifert (M. Černohorský: *Seifertovy Všecky krásy světa*), Jaroslav Durych (K. Komárek: *Samizdatové sborníky publicistiky Jaroslava Durycha*), Václav Havel (M. Babecký: *Václav Havel. Dramaturg drugiego obiegu (nie)obecny w literaturze polskiej*), czy krytyk literacki Oleg Suse (J. Rambousek: *Dva samizdatové sborníky věnované památce Olega Suse*), odnajdzie odbiorca cenne informacje dotyczące działalności mniej znanych osobowości z kręgu kultury czeskiej, osobowości które aktywizowały lokalne życie kulturalne wydając czasopisma, literaturę i organizując tajne koła teatralne czy wieczorki literackie. Należą do nich m. in. wspomniany przez I. Harka Peter Musilka (*Chotěbořská samizdatová edice Petra Musilka SONDY*); Jan Antonín Pitínský działający na Morawach i Śląsku, o którym pisze L. Martinek (*Samizdatová edice J. A. Pitínského žeň graefenbergská*), Jaromír Šavřda z artykułu J. Urbana

(*Osamělá cesta Jaromíra Šavrdy*), Peter Mikeš przedstawiony przez L. Englika i ng a (*Poezja Petra Mikeša w olomunieckim samizdacie*). Z polskiego kręgu kulturowego nie mogło zabraknąć takich nazwisk jak Tadeusz Konwicki (J. Czaplínska: *Malá apokalypsa Tadeusze Konwického a Medorek Petra Placáka – dva symboly samizdatu*), Sławomir Mrożek (A. Zięba-Zarzycka: *Groteska w twórczości Sławomira Mrożka*), Zbigniew Herbert (Z. Zarębianka: *Wokół wiersza Zbigniewa Herberta »Substancja«*), Aleksander Wat (D. Zajac: *Dychotomia »Świata na haku i pod kluczem« Aleksandra Wata a ezopowość języka socrealizmu. O właściwościach semantyczno-lingwistycznych*), Jarosław Iwaszkiewicz (S. Melkowskii: *»Sława i chwala« pod okiem cenzora. Pierwotna wersja rozdziału czternastego powieści Jarosława Iwaszkiewicza*), Paweł Jasienica (I. Jokiel: *Gilotyna czyli o sensie historii. Na marginesie »Rozważań o wojnie domowej« Pawła Jasienicy*), czy znany poeta krakowski Bronisław Maj (M. Burzka: *Wzmacnianie świata w istnieniu. Odkrywanie istoty wolności. Twórczość poetka Bronisława Maja*).

Na uwagę zasługują również artykuły dokonujące całościowego, typologiczno-porządkującego ujęcia literatury (poezji i prozy) drugiego obiegu (A. Dębska: *Poezja polska w drugim obiegu – próba całości*; E. Kosowska, E. Jaworski: *Mitologie »drugiego obiegu«*; Z. Kaźmierczyk: *»Ach, te to, książki zbójcekie« – z drugiego obiegu w Gdańsku*; D. T. Lebioda: *Zapiski drugiego obiegu*; D. Dabert: *O języku poezie výjimečného stavu*; K. Heská-Kwašněwicz: *Idą, idą panery na »Wujek«*; J. Gruntorád: *Polsko a Poláci v českém samizdatu 70. a 80. let*).

Szerokie ujęcie problematyki odkrywa całą gamę problemów związanych z egzystencją i funkcjonowaniem drugiego obiegu, od niezależnych wydawnictw i literatury, aż po teatr, sztukę i muzykę alternatywną (Cz. Mykita-Glenski: *Teatry śląskie oraz inicjatywy teatralne poza cenzurą 1976–1989 – rekonansans*). Dzięki takiemu ujęciu wychwycona została dynamika rozwoju kultury i literatury niezależnej, w ramach której rozwijały się nielegalne wydarzenia artystyczne, teatralne, muzyczne, happeningowe i filmowe.

Na zakończenie można z pewnością stwierdzić, że artykuły z książki pt.: *Česká a polská samizdatová literatura/Czeska i polska literatura drugiego obiegu* sfunkcjonalizowały rację bytu kultury i literatury niezależnej. W obszar badań historycznych włączono szczegółowe egzemplifikacje indywidualnych losów ludzi, książek, nurtów, refleksji kulturowych sytuujących zjawisko w relacji z innymi mechanizmami specyficznymi dla kultury środkowoeuropejskiej. To szczegółowe wartościowanie umożliwia lepsze i głębsze poznanie obszaru społeczno-kulturowych procesów, europejskiej, narodowej i światowej kultury. Cytując E. Kosowską i E. Jaworskiego: „Mitologie drugiego obiegu to część standardowego bagażu europejskiej kultury zbiorowej i indywidualnej. Kryje się w nich dynamika” (*Mitologie »drugiego obiegu«*, s. 169), którą dodajmy, wyraźnie uzewnętrznia niniejsza księga. Autorom artykułów udało się odkryć wewnętrzną dynamikę kultury, ukazać dzieło jako językowe narzędzie odsłaniające możliwości komunikacyjne oraz jako zaangażowany, autonomicz-

ny komunikat, udało się ją wpisać w skomplikowane uniwersum europejskich mitologii podtrzymując *continuum* kultury nowoczesnej.

Marta Buczek, Katowice

Svatava Urbanová, Iva Málková, Souřadnice míst, Ostravská univerzita, Ústav pro regionální studia, Nakladatelství Tilia, Ostrava 2003, 191 s., ISBN 80–7042–632–2.

Praca Svatavy Urbanovej i Ivy Málkovej *Souřadnice míst* została dedykowana prof. Eduardowi Petřu, dlatego zostały tu włączone prace Auterek nawiązujące do tematyki badań, prowadzonych przez Profesora. Praca zawiera dziesięć artykułów S. Urbanovej i dwa I. Málkovej ułożonych w dwóch działach: *Téma zvané region* oraz *Hledání identity v souřadnicích míst*.

Trzy pierwsze studia autorstwa Svatavy Urbanovej są wyraziście poprowadzoną analizą pojęć kluczowych dla przedstawionego tematu, tj. czes. *domov* (w polskim przekładzie jako: ‘dom’, ‘miejsce rodzinne’; ‘ojczyzna’, ‘kraj ojczysty’, ‘ziemia ojczysta (rodzinna)’; *region*, *kultura regionalna*, *regionalizm literacki*). Kolejne trzy artykuły są analizą twórczości regionalnych autorów czeskich, morawskich i śląskich. Część pierwszą zamyka studium porównawcze Ivy Málkovej odnoszące się do nowszej literatury północnych Czech i Moraw.

W pierwszym z serii artykułów *Prostor domova*, Svatava Urbanová stara się nie tylko wyznaczyć przestrzenne granice miejsca nazywanego *domov*, ale podać także definicje tej przestrzeni. Bezsparnie *domov* to „konkretne miejsce, w którym się urodziliśmy, wyrosliśmy, w którym odgrywały się nasze pierwsze losy” (s. 14). Z tego pierwszego studium dowiadujemy się, że przestrzeń, która będzie autorkę interesować to obszar Śląska i Moraw. Pojawiają się w nim wielowarstwowe wpływy folkloru czeskiego i morawskiego, powstałego w dialekcie śląskim, którym posługują się „mieszkańcy pogranicza polsko-czeskiego” (s. 18).

Kolejnym studium teoretycznoliterackim jest artykuł *Téma zvané »region« (Úskalí modelů, vzorů a funkcí)*. Mimo że autorka snuje rozważania teoretyczne w kwestii pojęcia regionu opiera się na obrazie konkretnego terytorium. Jest to, jak już wspomniano wyżej, obszar Śląska i Ostrawy, a dokładniej rzecz ujmując, jest to część Śląska Ostrawskiego – już w pierwszym akapicie artykułu Svatava Urbanová przywołuje tytuły tomików poetów czeskich z Petrem Bezručem na czele. Ziemia ostrawska często bywa przez twórców literacko nazywana „ziemią śląską”, „czarną ziemią”. Autorka zwraca uwagę, iż pierwszy epitet wskazuje na znaczenie terytorialne

regionu, usankcjonowane historycznie, natomiast zaś drugi epitet wskazuje na „aspekt przemysłowy i socjologiczny” (s. 26). Rozumienie regionu w artykule nie ma charakteru *stricte* terytorialnego, etnograficznego, czy naznaczonego socjologicznie – region może mieć także tzw. projekcję egzystencjalną lub może być kreowany językowo (s. 31).

Kolejny artykuł *Region, regionalní kultura, literární regionalismus (Poznámky k aktuálním otázkám výzkumu)* jest niezwykle drobiazgowym studium zestawionych w tytule pojęć. Czytelnik znajdzie w nim odpowiedzi i odsyłacze do szerokiej literatury nie tylko w kwestiach tradycyjnego rozumienia pojęć związanych z regionalistyką, z regionalizmem literackim, językowym itp., ale także szereg nowych zagadnień związanych, np. z problemem zachowania tożsamości w kontekście globalizacji i lokalności. Każdy z wyróżnionych przez autorkę akapitów, odnoszący się do zagadnień kulturowych, literackich i językowych jest jednocześnie „przepelniony” ilością poruszanych pojęć, iż mógłby się stać przyczynkiem do osobnych rozważań (co jest zaletą analizy!).

Kolejne trzy artykuły w pierwszej części pracy autorstwa Svatavy Urbanovej są analizami twórczości poetów i pisarzy związanych z regionem. Niezwykle interesującym jest studium *Troji reflexe ženy a krajiny*, w którym autorka odnajduje wspólne płaszczyzny twórcze trzech autorek: Ludmily Hořkové, Jarmily Glazarovej i Marii Podešvovej w odniesieniu do kwestii regionalizmu. Urbanová zauważa, że w twórczości pierwszej pisarki dominują subiektywne aspekty, wynikające z przeżywania regionalnej tradycji folklorystycznej, podczas gdy Glazarová i Podešvová jedynie inspirowują się folklorem.

Następne studium dotyczy zbioru opowiadań Květy Legátovéj *želary*. Już na wstępie zarówno autorka powieści, jak i autorka artykułu zaznacza, iż *želary* to wieś, której nie ma na mapie. Jednocześnie jest to miejsce owiane tajemniczością. Opowiadania odnoszą się do miejsc warunkujących los człowieka, do dróg i do zbaczania z nich, do granic między życiem i śmiercią, które tworzą specyficzną przestrzeń.

Artykuł *Fenomén domova ve Slezsku* jest analizą opowiadania Jindřicha Zogaty *Jednička s příslibem pětky*. Twórczość tego poety i pisarza często jest inspirowana obrazem ziemi rodzinnej, Cieszyńskimi Beskidami, które stają się dla autora nierzadko krainą mityczną. Svatava Urbanová kwalifikuje to opowiadanie do literatury dla dzieci i młodzieży, która poprzez poruszaną problematykę śmiało może stać się dobrą literaturą dla dorosłych.

Pierwszą część omawianej pracy zamyka artykuł Ivy Málkovej *Souřadnice regionů v proměnách času (Komparativně o nové literatuře na severu Čech a Moravy)*. Jak wyjaśnia autorka jest to analiza tekstów współczesnych zgrupowanych w dwu antologiach: *V srdci černého pavouka. Ostravská literární a umělecká scéna 90. let* oraz *Od břehu k horám. Severočeská literární a umělecká scéna 90. let*. Autorka w wyniku zgrabnie poprowadzonej analizy porównawczej dochodzi do wniosku, iż w antologii ostrawskiej daje się zauważyć „szybką pulsację”, różnorodność

pokoleniowo związanych ludzi w partycypacji autorskiej (s. 99), natomiast w antologii „północnoczeskiej” mniej obecna jest krytyczność, raczej dominuje „reprezentatywna składnia” przedstawicieli literatury, aniżeli śmiałość pomysłu.

Część druga omawianej pracy nosi tytuł *Hledání identity v sořadnicích míst*. W części tej Svatava Urbanová poświęca swoją uwagę analizie prozy Jana Balabána, Miroslava Stoniša oraz Ivana Binara.

W pierwszym artykule poddaje analizie zbiory opowiadań: *Středověk* (1995), *Boží lano* (1998), *Prázdniny* (1998), *Černý beran* (2000) oraz *Kudy šel anděl* (2003), dochodząc do wniosku, iż autor poprzez pisarstwo przechodzi „inicjacyjny akt samopoznania” (s. 116).

Analizując prozę Stoniša autorka opiera się na książce wydanej w roku 2000 *Jen tak do větru*, która jest „otwartą polemiką z postmodernizmem” (s. 118). Zdaniem Svatavy Urbanovej pozycja autorstwa Stoniša jest małą encyklopedią modernizmu i postmodernizmu, w której przenikają się dwie różne epoki i sposoby dyskursu.

W analizie twórczości Ivana Binara autorka zwraca uwagę na pozycję egzystencjalną człowieka – proza Binara odnosi się przede wszystkim do czasów husakowskich, w których poczucie tożsamości jednostki było programowo niszczone przez panujący reżim – stąd człowiek zmuszony był żyć inaczej i gdzie indziej w każdym znaczeniu tego słowa.

Kolejny artykuł drugiej części jest autorstwa Ivy Málkovej, która poddaje analizie teksty Jana Vřaka. Autorka wskazuje na aspekt terytorialny mający wpływ na życie i twórczość pisarza, zwłaszcza na miasta Havířov i Náklo i krainy Śląska i Hany. Dominantę jego twórczości stanowi motyw drogi – jest to ruch, który wpływa na zakotwiczenie w świecie i zrozumienie własnego bytu.

Całość zamyka wnikliwe studium Svatavy Urbanovej dotyczące twórczości Milana Kundery w ostatnich latach. Chodzi przede wszystkim o jego, wydaną w Barcelonie, powieść *La ignorancia* (2000). Motyw domu (czes. *domov*) przyjmuje nowe znaczenia i konotacje w kontekście życia i twórczości tego autora, zwłaszcza w jego aspekcie emigracyjnym. Urbanová zwraca uwagę na subtelne granice znaczeniowe między pojęciami ‘domov’ a ‘vlast’. Dochodzi do wniosku, iż każde indywidualium w prozie Kundery jest tworzone na trzech stopniach: twarzy, gestu i biografii (s. 169).

Percepcję omawianej pracy w dużym stopniu ułatwia zamieszczone na końcu pracy zestawienie źródeł i literatury a także indeksu autorskiego, dzięki czemu dzieło Svatavy Urbanovej i Ivy Málkovej jest nie tylko świetnym zbiorem artykułów naukowych, ale także doskonałym podręcznikiem akademickim, poruszającym najnowsze problemy literaturoznawcze.

Anna Zura, Nysa

**Postmodernismus v literatuře a umění. Sborník příspěvků
z vědeckého symposia s mezinárodní účastí, red. V. Novotný,
Pro libris, Plzeň 2003, 247 s., ISBN 80-86446-10-7.**

Niewielkich rozmiarów książeczka poświęcona tematyce postmodernizmu w literaturze i sztuce jest efektem sympozjum naukowego, które odbyło się w dniach 10-11.10.2001 r. w Pilźnie. Zorganizowane zostało przez Katedrę Języka i Literatury Czeskiej Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Zachodnioczeskiego w Pilźnie przy współudziale Biblioteki Miasta Pilzna oraz tamtejszego Centrum Pedagogicznego. Obradom naukowym towarzyszył program kulturalny.

Dwuczęłonowość tytułu odbija się w problematyce poszczególnych referatów, ale również w aneksie zamieszczonym na końcu publikacji, gdzie znajdziemy grafiki J. K o v a n d y (s. 238–243) oraz V. V o k o l k a (s. 244–247). Być może organizatorzy musieli się liczyć z kosztami wydania tomu pokonferencyjnego i wybrali mały format, co nieco przeszkadza przy oglądaniu reprodukcji.

Publikacja zawiera 23 referaty. Redaktor V. Novotný uszeregował je, wybierając za kryterium alfabetyczny układ nazwisk prelegentów. Rezygnacja z dzielenia na poszczególne sekcje, również w wersji książkowej, przynosi czytelnikowi pewne problemy przy konsekwentnej lekturze, ale główny temat, jakim uczyniono postmodernizm, takiemu układowi odpowiada.

Porównując stan badań nad tym zjawiskiem, obecnym na szerszą skalę w drugiej połowie ubiegłego wieku w nauce polskiej i czeskiej, można bez wątplenia stwierdzić, że za naszą południową granicą, badacze zaczęli się nim zajmować z pewnym opóźnieniem wobec Polski, czyli dopiero w latach 90. XX w. Zwracał na to zresztą uwagę L. P a v e r a w swoim opublikowanym po angielsku referacie. Sam termin *postmodernizm* znajdziemy jedynie w publikacjach, jak *Nová slova v češtině 1. Slovník neologizmů* (red. O. Martincová, Praha 1998) czy *Nový akademický slovník cizích slov* (Praha 2005), ale nie zawiera go już np. *Lexikon literárních pojmů* (L. Pavera, F. Všeticka, Olomouc 2002), podczas gdy polskie słowniki terminów literackich zamieszczają go dość konsekwentnie (*Podręczny słownik terminów literackich*, pod redakcją J. Sławińskiego, Warszawa 2001, s. 232–233 czy *Słownik terminów literackich*, pod red. J. Sławińskiego, Warszawa 2005, s. 413–414). Wreszcie warto w tym miejscu przypomnieć również pozycje książkowe, które są w całości czy częściowo poświęcone tejże problematyce, jak tom pokonferencyjny *Postmodernizm w literaturze i kulturze krajów Europy Środkowo-Wschodniej* (Katowice 1995, następnie zbiór H. Janaszek-Ivaničkovéj, *Od modernizmu do postmodernizmu* (Katowice 1996) oraz *Surrealizm, underground, postmodernizm: szkice o literaturze czeskiej* L. Englekinga (Łódź 2001), by przywołać jedynie te, gdzie postmodernizm występuje w tytule publikacji.

Najwięcej referatów można by było zaszerzować do bloku literackiego. Autorzy podejmują w nich kwestie ogólnoteoretyczne, próbując zdefiniować terminy *postmodernizm* i *postmoderna*, dalej znajdziemy analizy twórczości konkretnych twórców, którzy w krąg tego prądu są zaliczani przez większość literaturoznawców lub tych, u których rysów postmodernistycznych na pierwszy rzut oka trudno by się dopatrzeć oraz refleksje nad konkretnymi dziełami.

I. F i c zwraca uwagę na trudności zdefiniowania wyżej wymienionych pojęć, przywołuje głównych jego teoretyków Derridę i Lyotarda oraz trafnie analizuje modlitwę *Anioł Pański*, apelując o powrót do korzeni w wieku tzw. postmoderny. Uczula, że bez znajomości tradycji poważna krytyka nie może istnieć i przywołuje tu m.in. przykład E. Curtiusa. R. F r i e d r i c h zajął się poezją V. Vokolka (tomiki *Zříceninový mramor*, *Tanec bludných kamenů*, *Hercynský les*), która często jest interpretowana jako „postmoderna chrześcijańska”. A. H a m a n, wychodząc od teoretycznych rozważań J. Kratochvíla, czołowego przedstawiciela postmodernistycznej linii czeskiej prozy lat 90, poprzez analizę uwag P. Zimy na temat czterech modelowych typów powieści z określeniem postmodernistyczna oraz U. Eco, typom tym przyporządkowuje swój własny kanon utworów. D. H a u s e r o v á swój referat poświęciła twórczości młodej autorki V. Chase, szczególnie jej powieści *Vášeň pro broksve*. Prozaiczka sama siebie określająca jako autorka literatury *fantasy* jest ciekawa również dzięki dwujęzycznym wydaniom swoich książek.

B. H o f f m a n n, polemizując nieco z P. Janouškem, pod lupę wnikliwego badacza wziął fenomen krytyki ostatnich lat, czyli A. Burdę. Kolejne dwa referaty literackie skupiły się na analizie rysów postmodernistycznych w konkretnych dziełach: *Sestra* J. Topola zainteresowała P. H ř e b í č k a, a *Kočiči životy* E. Kriseovej – B. J i r á s k a. Powieść Topola stała się również źródłem przykładów zjawiska ambivalencji i indyferencji tekstów postmodernistycznych dla A. Kratochvíla. Zderzenie katolickiego poety z postmoderną przybliżył K. K o m á r e k na przykładzie twórczości J. Mazáča. Długi szkic L. L e d e r b u c h o v e j przynosi refleksję na temat kategorii postaci, gdzie Autorka m. in. śledzi metamorfozy typowych motywów matki, macierzyństwa czy erotycznych. L. M á c h a l a na sympozjum zaprezentował fragment swej książki *Literární bludiště. Bilance polistopadové prózy*, gdzie wychodząc od typologii słowackiego badacza T. Žilky, zaprezentował interesujący podział czeskiej prozy. Do jej wariantu egzystencjalnego przyporządkowuje m.in. M. Kunderę i B. Hrabala, do autorów zaś pracujących na zasadzie palimpsestu zalicza np. M. Komárka, M. Urbana, M. Vievęgha. Szkic kończy analiza prozy D. Hodrovej *Trýznivé město*.

Z kolei D. M o l d a n o v á zastanawia się nad koniecznością przewartościowania kanonu literackiego wraz z nadejściem tendencji postmodernistycznych. Interesujący eksperyment przeprowadzony przez Autorkę ze studentami, co prawda wskazuje na to, że po r. 1989 do częściowej weryfikacji doszło, ale nie w takim stopniu, który mógłby zadowolić historyków literatury. Redaktor całości tomu V. N o v o t =

ny przyjrzał się bliżej tematyce fikcji epickiej na przełomie tysiącleci. Jako przykłady posłużyły mu prozy B. Vaňka-Úvalskiego (*Poslední bourbon*), R. Ludvy (*Jezdci pod slunečníkem*) i V. Kahudy (*Technologie dubnového večera*). Ostatnie trzy teksty literaturoznawcze przynoszą analizę prozy: J. Sováková analizuje elementy groteskowego realizmu w *Nieśmiertelności* M. Kundery, K. Tomášková – powieść J. Urbana, *Poslední tečka za Rukopisy*, którą właściwie uważa za parodię literatury postmodernistycznej, F. Všetická – nowelę M. Viewegha *Názory na vraždu*, która służy mu jako przykład pewnego podobieństwa pomiędzy Vieweghem a Kunderą, mimo tego, iż pierwszy z nich to neguje. Z blokiem literackim koresponduje w pewnej mierze jeden z dwóch referatów zagranicznych. N. Pestourié patrzy na postmodernę oczyma bibliotekarki z Limoges, co pozwala jej na refleksję, że postmodernizm jest wielkim nieobecnym w kulturze francuskiej.

Jedyny referat o charakterze ściśle językowym zaprezentowała J. Hoffmannová, która w niezwykle interesujący sposób przeanalizowała katalog Čedoku dla klientów poniżej 25 roku życia, śledząc postmodernistyczne tendencje w reklamie.

Dwaj filozofowie N. Demjančuk oraz S. Stark w swoich referatach oświetlają tę dziedzinę z punktu widzenia współczesnej filozofii, przywołując m. in. nazwiska P. Feyerabenda, austriackiego teoretyka poznania naukowego i historyka nauki czy P. Sloterdijka, niemieckiego filozofa, autora *Krytyki cynicznego rozumu*.

Całość dopełniają dwa szkice odpowiadające drugiej części głównego tematu sympozjum – sztuce. M. Fišer w artykule o charakterze porządkująco-informacyjnym poszukuje tendencji postmodernistycznych w malarstwie i rzeźbie oraz przypomina wystawę z 1990 r. *Cesty k postmoderně*. J. Valoch przygląda się z kolei architekturze światowej.

Tomik pokonferencyjny poświęcony postmodernizmowi w literaturze i sztuce dowodzi, iż czescy badacze już się nie boją postmoderny (też taką postawił w swym wystąpieniu L. Pavera) i przystępują do jej analizy z właściwym przygotowaniem.

Aleksandra Paják, Praga

Čeština – univerzália a specifika, red. Zdeňka Hladká, Petr Karlík, t. 1–3: Brno: Masarykova univerzita, t. 4: Praha: Nakladatelství Lidové noviny, t. 1 – 1999, 130 s., ISBN 80–210–2025–3, t. 2 – 2000, 192 s., ISBN 80–210–2262–0, t. 3 – 2001, 347 s., ISBN 80–210–2532–8; t. 4. – 2002, 370 s., ISBN 80–7106–611–7.

Cztery tomy zatytułowane *Čeština – univerzália a specifika* są zbiorem pokonferencyjnych referatów, które zostały zaprezentowane w czasie lingwistycznych kon-

frontacji, zorganizowanych przez Instytut Języka Czeskiego Uniwersytetu im. T. G. Masaryka w Brnie. Pierwotnym zamysłem brneńskich językoznawców było zorganizowanie jednorazowego spotkania lingwistów z różnych ośrodków w celu przedyskutowania projektu przygotowywanego do druku *Encyklopedický slovník češtiny*. W czasie pierwszych konfrontacji okazało się, że poruszane kwestie są na tyle rozległe, nośne i otwierające pole do dalszych obserwacji oraz badań, że postanowiono cieszące się coraz większym zainteresowaniem przedsięwzięcie uczynić cyklicznym. Tradycja brneńskich spotkań lingwistycznych, które zostały zainicjowane w 1998 roku, kontynuowana jest podczas corocznych konfrontacji nie tylko czeskich, ale również zagranicznych językoznawców, którzy w swej pracy naukowej poświęcają uwagę zagadnieniom związanym z językiem czeskim lub też z lingwistyką konfrontatywną języków słowiańskich. Czasami poruszane są problemy, odwołujące się do językoznawstwa ogólnego. Jednak, co należy wyraźnie podkreślić, spoiwem łączącym wszystkie rozważania, jest język czeski. Publikacje pokonferencyjne zaczęły stopniowo nabierać charakteru nowych bohemistycznych periodyków, cieszących się w gronie specjalistów dużą popularnością i zasłużonym uznaniem.

Pierwszy tom *Čeština – univerzália a specifika* wyszedł w 1999 roku pod redakcją Zdeňki Hladké i Petra Kralíka. W słowie wstępnym redaktorzy informują, że impulsem do zwołania konferencji stały się prace nad wspomnianą już encyklopedią. Naczelnym problemem, który miał być poddany dyskusji była kwestia znalezienia odpowiedniego formatu haseł. Mimo że głównym zamysłem autorów było skupienie się na pracy nad wydaniem planowanego słownika, to jednak sam temat konferencji (*univerzália*) przyczynił się do tego, że problematyka, poruszana w poszczególnych wystąpieniach, znacznie wykroczyła poza ramy projektu.

Tom rozpoczyna artykuł Jana Kořenského (*Teoretický a metodologický vývoj v naší bohemistice*), ukazujący historię rozwoju oraz kierunek badań prowadzonych przez rodzimych bohemistów. Autor podkreśla, że główną tradycją, do której nawiązuje, jest oczywiście tradycja praskiej szkoły strukturalnej, dla której punktem wyjścia były badania nad zgłębieniem zależności, jakie panują pomiędzy podstawowymi pojęciami takimi jak: *język – system – funkcjonalność – mowa*. Autor pokazuje, w jaki sposób nowe światowe trendy w lingwistyce odbiły swe piętno na ewolucji powyższych pojęć oraz jaki wpływ wywarły na rozwój czeskiego językoznawstwa. Kolejnych pięć artykułów jest poświęconych zagadnieniom z zakresu syntaktyki. Petr Kralík dzieli się swoimi spostrzeżeniami związanymi ze zdaniem wtrąconym, pozostawiając nadal nierozstrzygnięty problem ustalenia jednoznacznej definicji tego typu zdania. Omówienie zagadnień typowych zjawisk dla czeskiej walencji oraz niemożliwości stworzenia uniwersalnych kryteriów łączliwości syntaktycznej wspólnej wszystkim językom odnajdziemy w referacie Jaromíla Pavovej. Problematyka szyku w języku czeskim oraz pozostałych językach analitycznych pojawia się w artykule Petra Sgalla. Zwraca on uwagę m. in. na możliwość uchwycenia pewnych uniwersalnych aspektów, istotnych dla znaczeniowej budowy zdania (wypó-

wiedzi), wśród których wymienia np. zależność syntaktyczną, sferę determinacji czy aktualny podział zdania z kontekstowym uwzględnieniem dynamiki wypowiedzenia. Kwestiami związanymi z aktualnym rozczłonkowaniem zdania oraz budową wypowiedzi zajmuje się też Eva Hajičová. Cykl artykułów dotyczących syntaktyki zamykają uwagi Radoslava Večerkina na temat metodologii badania składni historycznej w językach słowiańskich. Zwraca on uwagę m.in. na interesujący fakt, że zamiast wypierania na przestrzeni czasu pewnych składniowych środków starszych przez nowsze (jak to miało miejsce np. w fonologii), środki te potrafią przez długi okres współistnieć i współfunkcjonować.

Artykuł Františka Čermáka porusza problemy z pogranicza morfologii i semantyki. Na interesującym doświadczeniu, do którego wybrał rzeczowniki z trzech – reprezentujących różne typy – języków (czeski, angielski, fiński), ukazuje istnienie uniwersalnych zależności na polu morfologii i semantyki. Iván Nebeská w referacie *Univerzália a specifika v kognitivní sémantice* przybliży dwa różne od siebie kierunki badań we współczesnym kognitywizmie, z których pierwszy opiera się na kształtowaniu struktury ludzkiego poznania, drugi zaś stawia w centrum uwagi konkretny język i jego użycie. Budzącą wiele emocji wśród badaczy języka kwestię poruszyła Ludmila Uhlířová, a mianowicie zjawisko prawdopodobieństwa jako naturalnej właściwości języka. Jej prezentacja pozostawia wiele otwartych pytań o to np., jak daleko sięga nasza kompetencja w rozstrzygnięciu o tym, co jest, a co nie jest przypadkowe w języku.

Próbę uściślenia terminu *transpozycja*, w odniesieniu do pojęcia *mutacji i reprodukcji*, podjęła w swoim wystąpieniu Zdenka Rusínová. Rozważania nad podstawowymi pojęciami socjo-dialektologii, znajdziemy w artykule Jaroslava Hubáčka, który omawia m.in. takie terminy jak: *socjolekt, idiolekt, żargon, slang* czy modny ostatnio *genederolekt*.

O problemie, jaki za sobą pociąga zjawisko polisemii i homonimii, przy doborze i układzie haseł w słownikach etymologicznych pisze Eva Havlová. Rozważania leksykograficzne kończy publikacja Milana Jelínka, na temat stylu rozpraw encyklopedycznych, które ze względu na pełnioną funkcję, mają ograniczoną dostępność środków językowych. Ostatnim artykułem pierwszego tomu *Uniwersaliów* jest wystąpienie Mileny Šipkovéj, w którym podsumowuje poruszane kwestie w odniesieniu do różnorodnych aspektów poszczególnych teorii lingwistycznych, kładąc szczególnie nacisk na ich efektywne wykorzystanie we współczesnej dydaktyce.

Tom drugi swoim tytułem nawiązuje do opublikowanego rok wcześniej zbioru pokonferencyjnych materiałów, co wyraźnie wskazuje na świadomą kontynuację autorów, którzy chcą, aby stał się on przestrzenią dla badających język czeski zarówno w ujęciu tzw. uniwersalnej gramatyki, jak i w ujęciu bardziej statystycznej parametryzacji (*parametrizace*). Redaktorzy, którymi nadal pozostają Zdenka Hladká i Petr Kralík, zapraszają czytelników specjalizujących się w lingwistycznych zagadnie-

niach do zajęcia stanowiska w prezentowanych w *Uniwersaliach* kwestiach poprzez tzw. forum, które będzie włączane do następnych tomów.

Tom rozpoczynają artykuły z zakresu onomastyki i etymologii. Znajdziemy tu rozważania o świadectwie nazw etnicznych, mitologicznych imion oraz nazw miejscowych pozostawionym w języku czeskim, ich słowiańskiej, germańskiej bądź też celtyckiej proveniencji, w kontekście migracji ludów słowiańskich w Europie Środkowej oraz o zapożyczeniach pomiędzy wymienionymi grupami językowymi. (V. Blažek). Helena Karlíková w swojej pracy pisze o istotnej roli, jaką odgrywała motywacja w semantycznym rozwoju języka naszych przodków. Zmianę postrzegania onomastyki w ramach językoznawstwa postuluje Jana Pleškalová, która podkreśla, że onomastyka jest samodzielną subdyscypliną, którą wyróżnia specyficzny rodzaj badanego materiału. Zwraca również uwagę na przemiany, jakie zaszły na przestrzeni lat w onomastycznej terminologii, które to zmiany powinny zostać ujęte w planowanej encyklopedii. Pytanie o stabilność spółgłoskowych podsystemów w językach makroobszaru europejskiego stawia w swoim artykule Adolf Erhart. Kolejny referat ukazuje wzajemne wpływy dialektów na przykładzie czesko-niemieckiego sąsiedztwa, które stają się impulsami do tworzenia nowych słów o mieszanym pochodzeniu (S. Kofarová). Ewolucja pojęcia *dialog* w dzisiejszych czasach znacznie wykroczyła poza pierwotną definicję tego terminu. Ukazania jego zróżnicowania oraz o trudności, na jakie natrafia twórca słownika, który zajmuje się tak uniwersalnie używanym terminem podjęła się Jana Hoffmannová. *Obecná čeština* stała się tematem dwóch artykułów – jeden autorstwa Marii Krčmovéj, następny Zdenki Rusínovéj. Pierwsza z autorek zajmuje się różnorodnością pojmowania tego terminu, który sprawia problemy zwłaszcza w przekładzie na języki obce. Określenia jak *Tschechische Umgangssprache* czy *Colloquial Czech* są niewystarczająco precyzyjne. Również dla Czechów pojęcie *obecná čeština* nie jest jednoznaczne, ponieważ od momentu pojawienia się w postępującym procesie demokracji czeskiego języka literackiego ulega ciągłej ewolucji. Podobne stanowisko na problem charakteryzowania pojęcia *obecná čeština* oraz jego stosunku do takich pojęć jak *substandard, kolokwialność, norma* czy *interdialekt* zajmuje druga z autorek – Z. Rusínová.

Zapożyczenia we współczesnej czeszczyźnie oraz ich adaptacja przez rodzimy system ortograficzny to tematyka pracy Renaty Blatnej. Aktualne pole działania tzw. lingwistyki instytucjonalnej powinno zostać, według autora kolejnego artykułu – Jiřego Krausa, wyraźnie zawężone do czynności normatywnych, kodyfikacyjnych, konsultacyjnych oraz popularyzacyjno-oświatowych. Ukazuje na przykładzie rodzimym funkcjonowanie lingwistyki w obszarze instytucjonalnej oraz społecznej aktywności (opartej głównie o tzw. *status planning* oraz *corpus planning*).

Kolejne artykuły koncentrują się na zagadnieniach lingwistyki teoretycznej, szczególnie na przybliżeniu i konkretyzacji terminologii językoznawczej ostatnich czasów. Poruszają kwestie poświęcone korespondencji pomiędzy składnią, seman-

tyką a pragmatyką (P. Sgall); różnorodności konotacji terminu *indeks* (F. Čermák) oraz *presupozycja* (E. Hajičová). Problem tzw. modalności woluntarnej (intencyjnej) w sytuacjach, które nie przez wszystkich językoznawców są traktowane jako sytuacje *stricte* modalne np. akt ‘zamierzenia’ czy ‘chcienia’, porusza Stanišlav Žažka.

Kolejne trzy artykuły wskazują na potrzebę wyznaczenia nowego miejsca w gramatycznej typologii dla klityk, dopominają się również rewizji niektórych ich funkcji (F. Esvan, A. Svoboda, J. Tomana). Do dyskusji nad klitykami włącza się także Karel Oliva poprzez wyrażenie sprzeciwu wobec traktowania form *so-bě/si, sebe/se* wyłącznie jako refleksywnych wariantów zaimkowych. Tom kończą dwie prace poświęcone walencji form rzeczownikowych w języku czeskim autorstwa Jarmili Panevovej oraz Petra Kralíka.

W tomie trzecim *Univerzaliów...* znajdują się prace czeskich oraz zagranicznych bohemistów, poświęcone badaniom nad językiem czeskim zarówno w aspekcie synchronicznym, jak i diachronicznym. Istotny jest fakt, że język czeski jest bądź językiem wyjściowym dla rozważań ogólnojęzykoznawczych, bądź też językiem „docelowym”, z którym konfrontowane są prowadzone badania i obserwacje. W tej publikacji pojawia się zapowiadana w poprzednim numerze rubryka pt. *Forum*, w której pojawiają się reakcje na artykuły publikowane w poprzednich numerach. Właśnie od owoych reakcji rozpoczyna się tom.

Ludmila Veselovská podejmuje polemikę z pracą Petra Kralíka (*Univerzalia* 2000) na temat nominalizacji; Ludmila Uhlířová dodaje swoje stanowisko w kwestii klityk (problem ukazany w trzech różnych ujęciach przez F. Esvana, A. Svobodę, J. Tomana, *Univerzalia...* 2000).

Właściwą część nazwaną *Symposium* rozpoczyna František Daneš rozważaniami nad wyznaczeniem pewnych uniwersalnych aspektów czeszczyzny w dobie globalizacji, ale także o komplikacjach, jakie zachodzą podczas próby uniwersalizacji charakterystycznych dla języka czeskiego kategorii językowych (np. próba zmiany aspektu lub rodzaju). Z kolei Petr Sgall pisze o stopniu uniwersalizacji, o tym, do jakiego stopnia jest ono ograniczeniem wolności jako naturalnej właściwości języka. Miroslav Komárek stawia metodologiczno-praktyczne pytanie: do jakiego stopnia sposób systematyzacji diachronicznego materiału już swoim uporządkowaniem może przedstawić rozwój systemu językowego (szerzej porusza kwestie ikonizacji stosunku między nauką interpretacją a jej obiektem). Artykuł Jana Kořenského jest kolejnym głosem w dyskusji nad relacjami panującymi między rozwojem, jego tendencjami a procesami tzw. *elastycznej stabilności* – będącej podstawowym czynnikiem, kształtującym gramatyczny opis języka.

Kontynuacją rozważań nad klitykami w języku czeskim są prace autorów dobrze znanych już z poprzednich tomów – J. Tomana i A. Svobody. W kontekście badań prowadzonych na korpusach komputerowych (głównie ČNK) pojawiają się następujące problemy: konkurencja anaforycznych identyfikatorów *ten, tento* (F. Ští-

cha); wybrane aspekty kompleksowości składniowego „nieporządku” w języku czeskim (K. Oliva); próba sformułowania podstawowych procedur przekładu analitycznych struktur składniowych na głębokie struktury tektogramatyczne (E. Hajičová); przykładowe typy homonimii składniowej pod kątem automatycznego ich opracowania (M. Straňková-Lopátková); leksykalne typy kombinacji w aspekcie badań syntagmatycznych (F. Čermák); możliwości, jakie stwarza dostęp do materiałów korpusowych w analizie wariantów językowych (R. Blatná).

Wokół zagadnień syntaktycznych skupiają się kolejne artykuły, w których powraca temat walencji, a dokładniej pozycji walencyjnych domyślnych form czasownika reprezentowanych przez element zerowy (J. Paněvová, V. Řezníčeková), a także o łączliwości syntaktycznej podmiotu w czasie przeszłym (N. Nubler).

Kolejne kwestie dotyczą: pragmatycznego charakteru konstrukcji tautologicznych (J. Bártová) oraz pozostałych środków językowych – składniowych, leksykalnych, semantycznych itd. (L. Zimová) w procesach ekonomizacji wypowiedzi; czeskiej diatezy na tle pozostałych języków słowiańskich (K. Gutschmidt); uniwersalnych i specyficznych cech negacji w czeskim zdaniu (P. Kosta); niektórych szczególnych cech czasowników *vidět* i *uvidět* (F. Esvan). Na pograniczu morfologii i składni skupiają się artykuły Petkovič z o nieprojekcyjnych konstrukcjach z perspektywy automatycznej, morfologicznej wieloznaczności czeskich tekstów oraz praca J. Palii Kopečka o syntezie mowy opartej na segmentacji sylab.

Problematyka stylistyczna pojawia się także w omówieniu charakteru e-mailowej korespondencji, przesyłanej do internetowej poradni językowej autorstwa Ludmily Uhlířovej oraz w wystąpieniu Jany Hoffmannovej na temat gry z językiem jako popularnego elementu wielu współczesnych tekstów, a także jako odzwierciedlenia pewnych globalnych tendencji tworzenia wypowiedzi. Do problemu *nieokreśloności* funkcji komunikacyjnej powraca Milada Hirschová, analizując go na różnych jej poziomach. Iva Nebeská kontynuuje swoje badania w zakresie kognitywnej semantyki, zajmując się tym razem analizą stosunków panujących między konotacją a interferencją.

Zapożyczeniami i ich adaptacją w języku czeskim zajmują się Josef Šimandl (w aspekcie morfologicznego szeszczenia zapożyczeń) oraz Diana Svobodová (anglicyzmy w czeskich slangach). Galina Nešćimenko opisuje tendencje w ewolucji języka środków masowego przekazu w szerszym kontekście rozwoju współczesnej etnicznej sytuacji językowej oraz wpływu mass mediów na legalizację językowego systemu. Tom trzeci kończy artykuł Marceli Vondrovej i Václava Blažka poświęcony analizie słowiańskich archaizmów i dialektyzmów w czeskich nazwach toponimicznych.

Tom czwarty omawianego periodyku, został wydany w 2002 roku. Przyświecają mu identyczne cele, jakie zostały przedstawione w słowie wstępnym poprzednich wydań *Univerzaliów...* Pojawia się natomiast trzecia rubryka zatytułowana *Sympo-*

ziom – *postery*, prezentująca artykuły nadesłane, drukowane według kolejności otrzymania. Publikację rozpoczyna *Fórum*, na którym pojawia się w tym numerze jeden tekst autorstwa Petra Kralíka, pragnącego poszerzyć poruszoną wcześniej kwestię rzeczowników odczasownikowych. Właściwą część tomu otwiera quasi-referat (określenie samego autora) Sergio Cordusa, który rozwija następującą tezę: im bardziej czeska kultura jest czeska, tym bardziej jest uniwersalna.

Na „lingwistyczne tory zwraca” nas artykuł Františka Daneša poświęcony *xenizmom* w znaczeniu rezultatów interferencji międzyjęzykowej w języku czeskim. Leksykologiczne i leksykograficzne rozważania kontynuuje praca, analizująca etnonim *Čech* w kontekście słowiańskich oraz indoeuropejskich etnonimów (V. Blažek, V. Klain) oraz referat dotyczący trudności z opracowaniem leksykalnych zasobów słownika czeskich dialektów (J. Vojtová). Tomáš Rucki mówi w swoim wystąpieniu o elektronicznym słowniku niewerbalnych środków komunikacyjnych, stworzonym na Uniwersytecie w Ostrawie, Pavel Smrž i Karel Pala opisują elektroniczną wersję *Slovníka spisovného jazyka českého*, a o tym, co możemy znaleźć głębiej, sięgając do słownika walencyjnego, dowiemy się od Markety Straňákovéj-Lopatkovej i Zdenka Žabokrtského.

Do zagadnienia aktualnego rozbioru zdania powraca Petr Sgall, prezentując dwie ścierające się koncepcje – szkoły morawskiej oraz praskiej. Problemy z zakresu tzw. gramatyki ogólnej pojawiają się w kolejnych artykułach dotyczących m.in.: wariantowości mowy w różnych jej ujęciach oraz stosunkach panujących pomiędzy strukturą a wolnością/indywidualnością mówiącego (na przykładzie zaimków dzierżawczych) (S. Čmejrová); słownika i gramatyki, jako elementów ściśle się dopełniających (J. Kořenský). O przybywaniu konstrukcji przyimkowych we współczesnej czeszczyźnie pisze Milaň Jelínek.

Kwestie z zakresu lingwistyki konfrontacyjnej porusza referat Valerii Vasiljevovej o rzeczownikowej derywacji w języku czeskim i rosyjskim, praca Karla Kamíša, dotycząca roli aspektu w charakterystyce czynności na przykładzie języka czeskiego i romskiego oraz artykuł Masaaki U. Fidera o stosunku między solidarnością a językiem – interpretacja na podstawie czeskich i japońskich materiałów.

Rudolf Šrámek rozważa zasięg dialektów oraz obszar, jaki zajmują *propria*. Etymologiczne uwagi nad sekundarnym znaczeniem odprefiksalnych czasowników w niniejszej publikacji są autorstwa Heleny Karlíkovéj. Analizę przykładów, mających na celu ukazanie stopnia ruchomości akcentu i tego czy jest fonologicznie relewantny (ew. irrelewantny), przedstawił Ondřej Šefčík.

Stylistykę reprezentują prace na temat: cech gatunkowych *handout'u* (J. Hoffmannová), swego rodzaju stabilności konstrukcyjnej czeskich zwrotów powitalnych oraz o mniejszym, niż w innych językach, stopniu frazeologiczności zwrotów grzecznościowych (T. Berger).

Jedną z najszerzej omawianych kwestii w niniejszym tomie są problemy, na jakie natrafiają badacze czeskiego korpusu. Komplikacji korpusowcom dostarczają m.in.: lingwistyczna interpretacja korpusowych tekstów (na przykładzie wieloznaczności wyrażeń przyimkowych) (Petkovič, Hnátková); dubletywność – czy szerzej wariantywność – końcówek czeskich rzeczowników (K. Osobě). Korpus jako źródło opisu struktury aspektu czeskiego czasownika jest tematem artykułu Francoisa Esvana. Zagadnieniem aspektu zajmuje się też Miroslav Komárek. Korpusową analizę obligatoryjnego, funkcjonalnego i preferencyjnego użycia zaimka *já* po spójnikach hipotaktycznych ukazuje František Štícha. Krótką charakterystykę brneńskiego korpusu języka czeskiego przedstawiła Zdeňka Hladká.

Parametry opisu dla fonologicznej bazy języka czeskiego podają Zdena Palková, Martin Laun, Pavel Machač. Prezentacją wyników ewentualnego rozwiązania tzw. paradoksu performatywnego w opisie typów funkcji ilokucyjnych, zajęła się w swej pracy Milada Hirschová.

Zagadnienie związku zgody między podmiotem i orzeczeniem poruszają dwa wystąpienia – Ludmili Veselovskiej oraz Ivony Kučerovej. Karel Oliva zaś swoją pracę poświęcił formalizmowi w opisie czeskiej składni (z naciśkiem na szyk wypowiedzi).

Na polu semantyki poruszone zostały następujące zagadnienia: interpretacja czeskich anafor (z pogranicza semantyki i syntaktyki) (M. Dočekal); ‘*widzenie*’ w języku czeskim w ujęciu kognitywnym (I. Nebeská); analiza kognitywno-semantyczna czeskich złożeń (C. Richter).

Z zakresu morfologii należy wymienić następujące prace: Oldřicha Uličnogo na temat dynamiki rozwojowej czeskiej fleksji, Dany Hlaváčkovéj o nacechowaniu morfologicznym korpusu brneńskiej mowy, Jany Obrovskéj o kolokacjach niektórych rzeczowników żeńskich (z typu *kost* do typu *pišeň*), Josefa Šimandla uwagi o przymiotnikach zakończonych na *-ící* oraz *-ící*. Pozostałe artykuły dotyczą m.in. funkcyjnego paradygmatu staroczeskiej liczby (T. Vykypelová); użycia rzeczowników o wahającym się rodzaju (R. Brabcová); dynamicznego rozwoju socjolektów we współczesnej czeszczyźnie mówionej (J. Hubáček); problemu fazowości jako uniwersalnego sposobu komunikacyjnego językowego wyrażania ograniczoności, oznaczającej wyrażenie przestrzennej, oraz czasowej charakterystyki świata otaczającego człowieka i jego interakcyjnych stosunków (V. Pfeffer).

Zaprezentowane cztery tomy brneńskich *Uniwersaliów...*, będących owocem kolejnych spotkań językoznawców czeskich i zagranicznych, rozrosły się do imponującego formatu. Bogactwo zaprezentowanych materiałów jest godne uznania, pokazuje jak dynamiczne są poszczególne dyscypliny współczesnego językoznawstwa czeskiego. Czasami wielka różnorodność podejmowanych tematów uniemożliwia te-

matyczne pogrupowanie zebranych prac, w zamian za to wskazuje na możliwości podjęcia w tym zakresie badań również w XXI wieku.

Wprawdzie publikacja skierowana jest do specjalistów, myślę jednak, że również niespecjaliści znajdą w tym bogatym opracowaniu coś interesującego.

Barbara Kudaj, Racibórz

Książki nadesłane do redakcji „Bohemistyki”

Metody a prostředky přesvědčování v masových médiích, Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, Ostrava 2005, 237 s., ISBN 80–7368–101–3.

Powyższa publikacja jest pokłosiem międzynarodowej konferencji naukowej, która odbyła się w dniach 13–15 września 2005 r. w Ostrawie. Została zorganizowana przez Katedrę Języka Czeskiego Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Ostrawskiego i poświęcona piętnastej rocznicy utworzenia uniwersytetu w Ostrawie. Uczestnikami konferencji byli przedstawiciele różnych dziedzin humanistycznych: językoznawstwa, literaturoznawstwa, socjologii, psychologii, strategii komunikacyjnych i marketingowych. Dzięki temu zaistniała możliwość konfrontacji poglądów i metod stosowanych w tych dyscyplinach.

Tom zawiera 36 artykułów, których autorzy poruszają ogólną problematykę procesów perswazji i manipulacji występujących we wszystkich dziedzinach życia współczesnego człowieka oraz opisują szczegółowe zagadnienia dotyczące metod, strategii i środków perswazji.

Kulturněhistorická encyklopedie Slezska a severovýchodní Moravy, t. I–II, Ústav pro regionální studia Ostravské univerzity, Ostrava 2005, 586 s. (t. I), 468 s. (t. II), ISBN 80–7368–024–6.

Powyższa publikacja to imponująca prezentacja aspektów kulturowych i historycznych Śląska i północno-wschodnich Moraw. Jest dziełem liczego zespołu autorów, w skład którego wchodziło pracowników naukowych Instytutu Studiów Regionalnych Uniwersytetu Ostrawskiego i Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Ostrawskiego oraz specjaliści z innych placówek naukowych i szkół wyższych. Prace zespołu koordynowali: Lumír Dokoupil, Milan Myška i Jiří Svoboda.

Podstawowa część encyklopedii, a więc hasła w układzie alfabetycznym, poprzedzona jest kilkoma artykułami wyjaśniającymi koncepcję publikacji i wprowadzającymi w jej tematykę: *Úvodem* (Jiří Svoboda, s. 23–24), *Poznámka redakce* (s. 25),

Charakteristika regionu (Milan Myška, Tadeusz Siwek, s. 26–27), *Slezsko a severovýchodní Morava. Historický nástin* (Lumír Dokoupil, Milan Myška, s. 33–64). Część wstępna zawiera także trzy mapy omawianego regionu (współczesną i dwie historyczne) wraz z opisem sytuacji historycznej autorstwa Milana Myški.

W publikacji występują trzy rodzaje artykułów hasłowych: a) osobowe – przedstawiają ważne postaci życia kulturalnego, społecznego, naukowego itp., b) miejscowe – charakteryzują miasta, miejscowości i ważne miejsca związane z regionem, c) rzeczowe – opisują dzieła literackie, instytucje, czasopisma, gazety, związki, stowarzyszenia itp.

Na końcu encyklopedii zamieszczony został barwny dodatek w postaci reprodukcji m. in. dzieł architektury, malarstwa, sztuki sakralnej i ludowej reprezentatywnych dla omawianego regionu. Do publikacji dołączono także trzy kolorowe reprodukcje historycznych map z 1736 r. księstw krnowskiego, opawskiego i cieszyńskiego.

Stefan Michael Newerkla, Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen, Holzer Georg, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien 2004, 780 s., ISBN 3–631–51753–X.

Przedmiotem rozważań w pracy jest analiza kontaktów języka niemieckiego, czeskiego i słowackiego na przykładzie wyrazów zapożyczonych w obu językach słowiańskich na przestrzeni wieków (od początku rozwoju poszczególnych języków do XX wieku). W tym syntezującym studium autor zanalizował w ujęciu chronologicznym (także z uwzględnieniem problemu wariantywności regionalnej) ponad 3 500 artykułów słownikowych i ponad 15 000 poszczególnych form wyrazowych, zaliczonych tu na podstawie słowników etymologicznych, każdorazowo wskazując ich pojawienie się w omawianym języku.

Praca zawiera również pełną bibliografię niemiecko-czesko-słowackich kontaktów językowych oraz obszerny indeks, co stanowi dodatkowy walor pracy. Ukazuje bowiem niewyczerpane źródło dla badania kontaktów językowych.